

પ્રવચન નં. ૮ ગાથા-૬ બુધવાર, માગશર વદ ૯, તા. ૦૪-૦૧-૧૯૬૭

[મૂળ પ્રવચન હિન્દીમાં છે, તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરેલ છે.]

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ચાલે છે. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ દિગંબર મુનિ આજથી ૮૦૦ વર્ષ પહેલા થયા. બે હજાર વર્ષ પહેલા ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ દિગંબર મુનિ થયા એમણે ‘સમયસાર’ આદિ (ગ્રંથ) બનાવ્યા. એની ટીકા કરનારા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ આ ગ્રંથ બનાવ્યો છે. અહીંયા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ છઠ્ઠી ગાથામાં એમ કહે છે, પહેલા પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે કે નિશ્ચયનય છે તે યથાર્થ છે અને વ્યવહારનય છે તે અયથાર્થ છે. પછી ખુલાસો આવશે, હોં! નિશ્ચય જે સત્ય વસ્તુ છે, નિશ્ચય છે તે સત્ય વસ્તુને કહે છે અને વ્યવહાર છે તે અસત્યાર્થ, અભૂતાર્થ, અવસ્તુને કહે છે. અંદર દષ્ટાંત આવશે.

નિશ્ચય તો આત્માનું શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે તે જ કહે છે. આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય આનંદ પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે આત્મા છે, એમ નિશ્ચયનય કહે છે. એ દષ્ટિ કરવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. સમજાય છે કાંઈ? સમ્યગ્દર્શન નામ ધર્મની શરૂઆતનું પહેલું પગથિયું, પહેલી સીડી. નિશ્ચયનય એમ કહે છે કે, એ તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા, પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે આત્મા છે. નિશ્ચય એ કહે છે તે યથાર્થ કહે છે, ભૂતાર્થ કહે છે, યથાર્થ સત્ય કહે છે. કેમકે એવો ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માની અંતર દષ્ટિ કરવાથી, વ્યવહારનું લક્ષણોડવાથી શુદ્ધ સ્વભાવ પરિપૂર્ણ આત્માનો આશ્રય કરવાથી સત્ય એવું સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે. ‘શોભાલાલજી’! તો નિશ્ચય સત્યને કહે છે. વ્યવહાર ઉપચારને, અસત્યાર્થને કહે છે.

કહે છે કે, જો નિશ્ચય સત્યને કહે છે અને વ્યવહાર અસત્ય કહે છે તો એવા વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવાની જરૂર શું છે? વ્યવહાર એમ કહે છે કે, આત્મા દેવઆત્મા, મનુષ્યઆત્મા, ક્રોધીઆત્મા, રાગીઆત્મા એમ વ્યવહારનય કહે છે. તો શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, નિશ્ચય યથાર્થ કહે છે અને વ્યવહાર અવાસ્તવિક કહે છે તો વ્યવહાર કહેવાની જરૂર શું છે? સમજાય છે કાંઈ? એક પ્રશ્ન આ છે.

બીજો, જે વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લે છે તે ઉપદેશને લાયક જ નથી. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહારનો ઉપદેશ ચાલે છે નિશ્ચયને બતાવવા માટે પણ જો વ્યવહારને જ માની લે, તમે વ્યવહારથી કહ્યું તો એ પણ સત્ય છે એમ માનનારા સત્ય ઉપદેશ સાંભળવાને લાયક નથી. સમજાય છે કાંઈ? આ બે વાત છઠ્ઠી ગાથામાં કહેશે. આ ઉપોદ્ઘાત કર્યો.

અબુધસ્ય બોધનાર્થ મુનીશ્વરા દેશયન્ત્યભૂતાર્થમ્ |

વ્યવહારમેવ કેવલમવૈતિ યસ્તસ્ય દેશના નાસ્તિ ||૬||

મુનિશ્વરો, સંતો, મુનિઓ, દિગંબર સંતો ‘અબુધસ્ય બોધનાર્થ’ ‘દેશયન્ત્યમૂતાર્થમ્’ ધર્માત્મા આચાર્ય અજ્ઞાનીજીવને જ્ઞાન પ્રગટ કરવા અર્થે, અજ્ઞાની જીવને વસ્તુનો યથાર્થ બોધ નથી તેથી એનું અજ્ઞાન ટાળવા માટે અને તેનું યથાર્થ જ્ઞાન શું છે તે સમજાવવા માટે ‘અમૂતાર્થ’ ‘વ્યવહારનયનો ઉપદેશ કરે છે...’ અજ્ઞાનીને સત્યનું જ્ઞાન નથી તો અસત્ય નામ ભેદ પાડીને અથવા સંયોગનું લક્ષ કરાવીને આત્માને બતાવે છે. બતાવવો તો આત્મા છે ને? સારમાં સાર તો આત્મા છે. આત્માનો અનુભવ, સમ્યગ્દર્શન એ જ પહેલો ધર્મ છે. એ સિવાય ધર્મ થતો નથી. આત્મા બતાવવામાં અજ્ઞાનીને પહેલા આત્મા શરીરથી, રાગથી, કર્મથી તિન્ન છે એમ કદી સમજ્યો નથી તો વ્યવહારથી એને સમજાવે છે કે આત્મા દેવ-આત્મા, મનુષ્ય-આત્મા પણ એ દેવ, મનુષ્ય આત્મા નથી. એમ વ્યવહારથી સમજાવે છે. ‘અજ્ઞાની જીવોને જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવા માટે...’ ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવા દેવ-આત્મા, મનુષ્ય-આત્મા, એકેન્દ્રિય આત્મા, પંચેન્દ્રિય આત્મા એમ વ્યવહારથી નિશ્ચય ચૈતન્ય સ્વરૂપને બતાવવામાં વચ્ચે વ્યવહાર આવે છે તેથી બતાવે છે. અભૂતાર્થ વ્યવહારનયથી એને ઉપદેશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- કારણ કે અનાદિ અજ્ઞાની, ‘અનાદિનો અજ્ઞાની જીવ વ્યવહારનયના ઉપદેશ વિના સમજે નહિ...’ વ્યવહારના ઉપદેશ વિના સમજે નહિ, વ્યવહાર કર્યા વિના સમજે નહિ, એમ નથી કહ્યું. બેમાં ફેર છે. સમજાય છે કાંઈ? અનાદિ અજ્ઞાની વ્યવહારનયના ઉપદેશ વિના સમજે નહિ, વ્યવહાર કર્યા વિના સમજે નહિ એમ નથી. સમજાય છે કાંઈ? શું કહે છે? અર્થ પછી આવશે, હોં!

‘વ્યવહારનયના ઉપદેશ વિના સમજે નહિ તેથી આચાર્ય વ્યવહારનય દ્વારા તેમને સમજાવે છે.’ અજ્ઞાનીને આત્મા શું ચીજ છે, વાસ્તવિક પદાર્થ શું છે એ અનાદિથી અજ્ઞાની સમજ્યો નથી તો અજ્ઞાનીને આચાર્ય, મુનિઓ, સંતો વ્યવહારથી સમજાવે છે. દૃષ્ટાંત આપે છે. ‘જેમ કોઈ મ્લેચ્છને...’ કોઈ મ્લેચ્છ મુસલમાન, એને ‘અને બ્રાહ્મણે સ્વસ્તિ શબ્દ વડે આશીર્વાદ આપ્યો.’ સ્વસ્તિ-આશીર્વાદ આપ્યા. બ્રાહ્મણે કોઈ મ્લેચ્છને મુસલમાનને આશીર્વાદ આપ્યા-સ્વસ્તિ. એમ કહીને ‘આશીર્વાદ આપ્યો. તેને (અર્થની) કાંઈ ખબર પડી નહિ,...’ આ શું કહે છે? આ સ્વસ્તિ શું કહે છે? મુસલમાન સ્વસ્તિનો અર્થ સમજ્યો નહિ, સમજ્યો નહિ. શું કહે છે આ? સ્વસ્તિ શું કહે છે? ‘તેના તરફ તાકી જ રહ્યો.’ સ્વસ્તિ કહેનાર તરફ એની નજર રહી. શું કહે છે આ? સ્વસ્તિ હો, સ્વસ્તિ હો શું કહે છે?

‘ત્યાં દુભાષિયો...’ ત્યાં બીજો બે ભાષાનો જાણનાર. મ્લેચ્છની ભાષાનો અને યથાર્થ ભાષાનો (જાણનાર). ‘મ્લેચ્છની ભાષામાં કહેવા લાગ્યો કે આ કહે છે કે તારું ભલું થાય.’ અચ્છા! એ સ્વસ્તિમાં ન સમજ્યો. સ્વસ્તિ! સ્વસ્તિનો અર્થ છે તારું સ્વરૂપ છે સ્વ. તારું ભલું થાઓ. સ્વસ્તિ શબ્દમાં ન સમજ્યો. તારું ભલું થાવ, એમ તને કહે છે. ‘ત્યારે આનંદિત થઈને...’ ત્યારે સાંભળનાર મ્લેચ્છ સ્વસ્તિનો અર્થ ભલું થાઓ, એમ સમજીને આનંદિત થયો.

ઓહો...! બહુ સારું કહે છે, મને બહુ સારા આશીર્વાદ આપ્યા. સમજ્યા? 'તેનો આશીર્વાદ અંગીકાર કરે છે.' આશીર્વાદ અંગીકાર કરે છે. એ દષ્ટાંત છે, આ તો દષ્ટાંત છે.

'તેમ અજ્ઞાની જીવોને...' પેલો મ્લેચ્છ, આ અજ્ઞાની. 'અજ્ઞાની જીવોને આચાર્યે આત્મા એવા શબ્દ વડે...' જુઓ ખૂબી! આત્મા એમ કહ્યું. આત્મા સમજાવવો છે ને? અનંત કાળમાં આત્મા દેહમાં શું ચીજ છે તેની કોઈ દિવસ ઓળખાણ કરી નથી. બીજું બધું બહુ કર્યું. વ્યવહાર ક્રિયાકાંડ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, તપ આદિ બધું અનંતવાર ઘણીવાર કર્યું પણ આત્મા શું છે તે કદી સમજ્યો નહિ. તેથી અહીંયા 'આચાર્યે આત્મા એવા શબ્દ વડે ઉપદેશ કર્યો.' ભાઈ! તું આત્મા છો. સમજાય છે કાંઈ? 'આત્મા એવા શબ્દ વડે ઉપદેશ કર્યો. ત્યારે તેને કાંઈ સમજણ ન પડવાથી...' સાંભળનારને કાંઈ ખબર પડતી નથી. શું કહે છે? આત્મા. આત્મા શું કહે છે? આત્મા શું? પેલો સ્વસ્તિનો અર્થ નહોતો જાણતો એમ આ આત્માનો અર્થ જાણતો નથી. શું કહે છે આ? સમજ્યા ને?

'કાંઈ સમજણ ન પડવાથી આચાર્ય તરફ જોઈ રહ્યો.' કહેનાર સંતો તરફ આત્મા સાંભળનાર જોઈ રહ્યો. શું કહે છે આ? આત્મા.. આત્મા શું કહે છે? 'ત્યાં નિશ્ચયવ્યવહારનયના જાણનાર આચાર્યે...' એ આચાર્ય અથવા બીજું કોઈ આવ્યું 'વ્યવહારનય વડે ભેદ ઉપજાવીને કહ્યું...' કહેનાર નિશ્ચયના પણ જાણનાર છે તે આત્મા સાંભળનારને આચાર્યે કહ્યું કે, આત્મા. તું આત્મા. એ ન સમજ્યો તો બીજો આવ્યો, જે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આનંદ છે તેને પણ જાણે છે અને રાગ, પુણ્ય, વિકાર, શરીર, દેવ એવા સંયોગથી કહે છે તેને તેનું જ્ઞાન છે. બેનું જ્ઞાન છે તેવા આચાર્ય તેને ઉપદેશ આપે છે. સમજાય છે કાંઈ? 'નિશ્ચય-વ્યવહારનયના જાણનાર...' અર્થાત્ જેને ભગવાન આત્મા શુદ્ધ આનંદ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે તે નિશ્ચય છે તેનું પણ ભાન છે અને એ આત્માને દેવ-આત્મા, મનુષ્ય-આત્મા, કોધી-આત્મા, માની-આત્મા, એકેન્દ્રિય-આત્મા, સ્ત્રી-આત્મા, પુરુષ-આત્મા એમ વ્યવહારથી કહે છે તેનું પણ તેને જ્ઞાન છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેનું જ્ઞાન છે. 'માંગીરામજી'! સમજાય છે કાંઈ?

'વ્યવહારનય વડે ભેદ ઉપજાવીને કહ્યું કે-જે આ દેખનાર...' ભાઈ! તને આત્મા એમ કહ્યું એનો અર્થ એ છે કે દેખનાર, અંદર દેખનાર, દેખનાર તે આત્મા, જાણનાર તે આત્મા એમ ભેદ પાડીને કહ્યું. અભેદથી તો આત્માને એકરૂપ કહ્યો. એ અભેદથી સમજ્યો નહિ. આત્મા-એમ કહ્યું તો સમજ્યો નહિ. એટલે પછી વ્યવહારથી સમજાવ્યો, વ્યવહારથી સમજાવ્યો. જો ભાઈ! અંદર દેખે છે ને? અંદર દેખે છે ને? એ દેખનાર આત્મા, જાણનાર આત્મા અને 'આચરણ કરનાર પદાર્થ છે તે જ આત્મા છે,...' જે આચરણ કરનાર છે, સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેનાર છે તે આચરણ કરનાર તે આત્મા છે. શું કહ્યું સમજાણું? ભેદ પાડીને ત્રણ પ્રકારે સમજાવ્યું. ભેદ કરીને સમજાવ્યું તે ભેદ વ્યવહાર છે. સમજાવવો છે આત્મા.

આ ધર્મની મૂળ ચીજ પહેલા આત્માથી જ ઉપાડી છે. આત્માના ભાન વિના બધું

વ્યર્થ છે. સમજાય છે કાંઈ? અનંતવાર નવમી ટ્રૈવેયક ગયો. 'મુનિવ્રત ધાર અનંત ભૈર ટ્રૈવેયક ઉપજાયો, પૈ આત્મજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.' આત્મા શું ચીજ છે તેને જાણ્યા વિના અંશમાત્ર પણ કદી કોઈને ધર્મ થતો નથી.

(અહીંયા) કહે છે કે, આચાર્યે શ્રોતાને આત્મા એમ કહ્યું. એમ ન સમજ્યો તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેને જાણનારા બીજા ધર્માત્મા નિશ્ચય અભેદને પણ જાણે છે અને વ્યવહાર ભેદને પણ જાણે છે. એ જાણનાર એને ભેદથી વાત કરે છે. સમજાય છે કાંઈ? જાણનારા તેને ભેદથી વાત કરે છે. આત્મા સમજ્યો નહિ. સ્વસ્તિ કહ્યું તે સમજ્યો નહિ. તારું ભલુ થાઓ. એમ આત્માનો અર્થ સમજ્યો નહિ. સમજાણું કાંઈ? એનો અર્થ કર્યો, દેખનાર. ભાઈ! અંદર જોવે છે, જેમાં દેખાય છે અને જેમાં દેખાય છે, જેમાં જણાય છે, જે આચરણ કરે છે તે આત્મા. એમ ભેદ પાડીને તેને સમજાવ્યું 'ત્યારે સહજ પરમાનંદ દશાને પ્રાપ્ત થઈ...' અહીં તો બહુ થોડી વાત કરી છે. સદ્ભુત વ્યવહારની વાત પહેલા કરી.

જો ભાઈ! તને આત્મા એમ કહ્યું તો તું આત્મા સમજ્યો નહિ તો અમે તને ભેદ કરીને, વ્યવહાર કરીને વ્યવહારમાર્ગ કરીને, ભેદનું લક્ષ કરાવીને તને અભેદ બતાવીએ છીએ. શું? ભાઈ! એ આત્મા શું? શરીર આત્મા નહિ, વાણી આત્મા નહિ, કર્મ આત્મા નહિ. તો શું? જાણનાર, જે જાણે છે ને? જાણે છે, દેખે છે અને જાણવા-દેખવામાં જરી ટકે છે, આચરણ કરે છે તે આત્મા. સમજાય છે કાંઈ? રાગ કરનાર આત્મા, એમ નથી કહ્યું. એ છે જ નહિ. પછી કહેશે પણ સમજાવવો છે આત્મા. પણ પહેલા તો એ ભેદ કરીને સમજાવ્યું. ભાઈ! આ આત્મા જે અંદર છે તે જાણે છે, દેખે છે અને આચરણ કરવાની ક્રિયા આત્મામાં થાય છે, આત્મામાં, હોં! એ આચરણ કરનાર એટલે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સ્વરૂપ એ ત્રણને જે પ્રાપ્ત થાય તેને અમે આત્મા કહીએ છીએ. કહો! સમજાણું કાંઈ?

'ત્યારે...' પાત્ર જીવ છે ને? જુઓ! 'સહજ પરમાનંદ દશાને પ્રાપ્ત થઈ...' જુઓ! આ ધર્મ. એને કહ્યું કે, ભાઈ! પ્રભુ! તું આત્મા છો. આ દેહાદિ તો માટી, ધૂળ છે. કર્મ આદિ તો માટી છે. આઠ કર્મ જડ છે. તું આત્મા છો. કોણ છો? જાણવું, દેખવું, ઠરવું એવો તું આત્મા છો. આત્મા તો એકસ્વરૂપ જ છે પણ ત્રણ ભેદ કરીને બતાવ્યું તે વ્યવહાર કરીને બતાવ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહાર કરીને બતાવ્યું તો વ્યવહારમાં રહેવા માટે નથી બતાવ્યું. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહારથી બતાવ્યું પણ તારું લક્ષ વ્યવહાર પર રહે તેના માટે નથી બતાવ્યું. જાણનાર, દેખનાર તે આત્મા. આત્મા અભેદ છે તેને ભેદ પાડીને બતાવીને અભેદ બતાવ્યો. સૂક્ષ્મવાત છે. અનંતકાળથી એણે એ વાત જાણી નથી. સમજાય છે કાંઈ?

કહે છે કે, જ્યારે આવો આત્મા એના ખ્યાલમાં આવ્યો કે, ઓહો...! આ જાણનાર આત્મા, દેખનાર આત્મા અને જેમાં એકાગ્ર થાય છે, અંદર ઠરે છે, રમે છે તે આત્મા. એક આત્માને ત્રણ ભેદ પાડીને બતાવ્યો તે વ્યવહારનયથી કહ્યું. વ્યવહારનયથી કહીને બતાવ્યો

અભેદ આત્મા. ભેદ પાડીને બતાવ્યો અભેદ. ભેદ અભેદને બતાવે છે. ભેદ ભેદમાં રહેવા માટે બતાવતા નથી. સમજાય છે કાંઈ? ભેદથી કહ્યું ત્યારે તેની દૃષ્ટિ ગઈ. ઓહો...! આ જાણનાર, દેખનાર અને ઠરનારો-આચરણ કરનાર તે આત્મા, એમ સાંભળનારની અંતર દૃષ્ટિ (થઈ). જે ભેદકથન સાંભળવામાં આવ્યું તેનું લક્ષ છોડીને અભેદ ઉપર (દૃષ્ટિ) ગઈ તો 'સહજ પરમાનંદ દશાને પ્રાપ્ત થઈ...' ત્યારે આત્મા શુદ્ધ અભેદ પર દૃષ્ટિ જવાથી એની વર્તમાન દશામાં સ્વાભાવિક પરમાનંદ દશા એટલે પર્યાયની પ્રાપ્તિ થઈ. એનું નામ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ધર્મ કહે છે. કોનું નામ?

જે ભેદથી કહ્યું એ ભેદનું લક્ષ છોડી, આ આત્મા અંદર શુદ્ધ ચૈતન્ય દર્શનને પ્રાપ્ત, જ્ઞાનને પ્રાપ્ત, સ્થિરતાને પ્રાપ્ત એમ ત્રણને લક્ષમાં લઈને અંદર અભેદમાં ગયો. એકરૂપ ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા અભેદ છે એમ અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરવાથી પોતાની વર્તમાન દશામાં આત્મામાં જે સ્વાભાવિક અતીન્દ્રિય આનંદ હતો તેની અંતર શ્રદ્ધા કરવાથી પર્યાયમાં અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન-અનુભવ આવ્યો. એનું નામ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ધર્મ કહેવાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ભાઈ! સૂક્ષ્મ વાત છે. ભાષા ભલે હિન્દી હોય પણ ભાવ તો જેવા હોય તે આવે ને? એ દિલ્હીથી આવ્યા છે. એમણે માંગણી કરી હતી (હિન્દીમાં લેવાની). સમજાય છે કાંઈ?

ભગવાન 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' મુનિ દિગંબર સંત ૮૦૦ વર્ષ પહેલા (થયા). 'કુંદકુંદાચાર્ય' મહારાજ બે હજાર વર્ષ પહેલા થયા. મહા દિગંબર સંત પરમાત્મા પાસે ગયા હતા. 'સીમંધર' ભગવાન પાસે 'કુંદકુંદાચાર્ય' બે હજાર વર્ષ પહેલા (ગયા હતા), આઠ દિવસ રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને સમયસાર, પ્રવચનસાર, નિયમસાર આદિ શાસ્ત્ર બનાવ્યા. એની ટીકા 'અમૃતચંદ્રાચાર્યે' કરી. એ 'અમૃતચંદ્રાચાર્યે' આ 'પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય' શાસ્ત્ર બનાવ્યું. દિગંબર સંત વનવાસી જંગલમાં રહેનારા.

નિશ્ચય અને વ્યવહારનું શું સ્વરૂપ છે અને વ્યવહાર શા માટે કહેવામાં આવે છે? વ્યવહારને કહે છે અને સાંભળનાર વ્યવહારને જ માની લે છે તે સાંભળવાને લાયક નથી, એમ બે વાત કરે છે. વ્યવહારની જરૂર શું? કે સમજાવવામાં જરૂર છે. સમજાવવામાં, હોં! કરવાની વાત નથી. આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ એક સમયમાં પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્ય સત્ત્વ, દળ. 'સિદ્ધ સમાન સદા પદ મેરો' સિદ્ધ સ્વરૂપ એનો સ્વભાવ છે. એ એકને, અભેદને સીધો નહિ જાણનાર એવા અનાદિ અજ્ઞાનીજીવને આચાર્યોએ વ્યવહારના ભેદ કરીને સમજાવ્યું, એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. વ્યવહારથી નિશ્ચયને બતાવ્યો, ભેદથી અભેદ બતાવ્યો એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. ત્યારે તે આત્મા સમજી જાય છે. ઓહો...!

ભગવાન સંતો આચાર્યો પરમેશ્વર કેવળજ્ઞાની (કહે છે), આત્મા અંદર જાણન-દેખન, ઠરનાર તે આત્મા એમ અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરીને પોતાની દશામાં સમ્યક્શ્રદ્ધા, જ્ઞાન સહિત પરમ અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવ્યો તેનું નામ ભગવાન આત્મા જાણ્યો એમ કહેવાય

છે. ભારે વાત. સમજાણું કાંઈ? આ ચોથા ગુણસ્થાનની સમ્યગ્દષ્ટિની વાત છે, હોં! શ્રાવક તો પછી થાય છે, મુનિ તો ક્યાંય પછી થાય છે. આ તો હજી ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે. અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ. ‘કુશળલાલજી’! શું છે? ઊંચી વાત છે કાંઈ? પહેલી તો વાત છે. અજ્ઞાનીને સમજાવ્યો અને તેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એની તો વાત છે.

અનાદિનો અજ્ઞાની હતો એવા આત્માને આચાર્યે કહ્યું કે, આત્મા. એટલાથી તે સમજ્યો નહિ તો બીજા દુભાષિયાએ, જેને નિશ્ચયનું પણ ભાન છે અને વ્યવહારનું કથન કઈ રીતે થાય તેનું પણ જ્ઞાન છે, તે તેને વ્યવહારથી ભેદ પાડીને સમજાવ્યું. જો ભાઈ! આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે, આત્મા. તું આત્માને એમ સમજજે કે, જાણનાર તે આત્મા, દેખનાર તે આત્મા. એમાં કંઈ ત્રણ ભેદ નથી, વસ્તુ એક અખંડ છે. સમજાય છે કાંઈ? જેમ સુવર્ણની લગડી એક છે, લગડી, એમાં ત્રણ ભેદ કરવા, પીળાશ, સુંવાળપ, વજન તે સોનું. એમાં ત્રણ ભેદ નથી. વસ્તુ તો એક છે. એમ આત્મા છે તો અભેદ અનંત ગુણનો પિંડ એક છે પણ એને ભેદ પાડ્યા વિના અજ્ઞાનીને સમજાતું નથી. સમજાય છે કાંઈ? ‘માંગીરામજી’! સમજાવવામાં પણ આ વાત હોં! પહેલા તું આમ કર તો તને (ધર્મ) થશે એવી વાત આમાં ન આવી. સમજાય છે કાંઈ? પહેલા તું કષાયની મંદતા કર તો તને તારો આત્મા સમજાશે, એમ આમાં ન આવ્યું. સમજાય છે કાંઈ? આવ્યું શું?

ભગવાન ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ સંત દિગંબર મહામુનિ વનવાસી, પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર તીર્થકરદેવ એમ ફરમાવે છે કે, અજ્ઞાની અનાદિથી આત્માને જાણતો નથી તેને અમે ભેદ પાડીને સમજાવીએ છીએ એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. ‘...’ સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહાર કરતા કરતા નિશ્ચય થાય છે એ વાત જ અહીંયા નથી. સમજાય છે કાંઈ? અહીંયા તો એટલું કહેવું છે કે, આ વસ્તુ ભગવાન આત્મા, આ દેહ એટલે માટીથી ભિન્ન છે, આ તો માટી માંસ છે અને અંદર કર્મ જે છે એ તો જડ છે અને અંદરમાં રાગ, દ્વેષ વિકાર થાય છે તે તો મેલ છે. તેનાથી રહિત ભગવાન આત્મા, જેમાં અનંત શાંતિ, અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, બેહદ વીર્ય આદિ છે એવો આ આત્મા. એવો આત્મા આમ સીધો કહે તો અનાદિ અજ્ઞાની સમજતો નથી. અનાદિનો અજ્ઞાની છે. તેથી ભેદ પાડીને કહ્યું, ભાઈ! જ્ઞાન તે આત્મા, દેખે તે આત્મા, આચરણ કરે—અંતરમાં એકાગ્ર થાય તે આત્મા એવા ત્રણ ભેદ પાડીને આત્માને બતાવ્યો. તો સાંભળનાર એવો પાત્ર હતો કે આ સાંભળ્યું અને સાંભળીને અંતર દષ્ટિ કરી. જે એમણે બતાવ્યું ત્યાં દષ્ટિ ગઈ. ઓહો...! આ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, અભેદ સ્વરૂપ ઉપર એની દષ્ટિ ગઈ. તેના પર દષ્ટિ થવાથી સહજ પરમાનંદ દશા પ્રાપ્ત થઈ.

અનાદિથી જે રાગ અને પુણ્ય, વિકાર સાથે એકત્વબુદ્ધિ હતી તેમાં આકુળતા હતી. અનાદિથી પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ જે રાગ છે તેની સાથે એકત્વબુદ્ધિ હતી એમાં આત્માનો

બોધ નહોતો, એમાં વિકાર છે તેની ઉપર લક્ષ હતું, તેથી વિકારની એકતામાં વિકાર, આકુળતાનો અનુભવ હતો. તે જ આત્મા જ્યારે અખંડ અભેદ ભેદનું લક્ષ છોડીને અભેદ ઉપર દૃષ્ટિ ગઈ તો પોતાની પર્યાયમાં, વર્તમાન દશામાં જે રાગની એકતાબુદ્ધિ હતી તે, સ્વભાવ ઉપર અંતર દૃષ્ટિ થઈ તો રાગની એકતાબુદ્ધિ છૂટી ગઈ અને સ્વભાવની સાથે એકતા થઈ તો આકુળતા મટીને સમ્યગ્જ્ઞાન થઈ, સમ્યગ્દર્શન થઈ, સ્વરૂપમાં અંશે સ્થિર થઈ પરમાનંદની શાંતિનો, આનંદનો અનુભવ થયો તેનું નામ આત્મા જાણ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે ભાઈ! સમજાય છે કાંઈ? ભારે વાત. અત્યારે આ વાત એવી છે. અંદરની મૂળ ચીજ ચાલતી નથી એટલે ઉપર ઉપરથી જાણે કાંઈક લઈ લઈએ. એવી ચીજ છે નહિ.

પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ, જેમણે એક સેકંડના અસંખ્ય ભાગમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક જાણ્યા અને સો ઇન્દ્રોની ઉપસ્થિતિમાં સમવસરણમાં જેમની દિવ્યધ્વનિ નીકળી. દિવ્યધ્વનિ-અવાજ ઝું ધ્વનિ. એમાં આ આવ્યું, એ સંતો કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? ભાઈ! અમારું વ્યવહાર કહેવાનું પ્રયોજન એટલું છે કે અજ્ઞાની એકલો અભેદ આત્મા અનાદિથી અજ્ઞાનને કારણે જાણતો નથી. તેથી અભેદમાં ભેદ કરીને, એમાં ગુણ-ગુણીનો ભેદ કરીને, ગુણ-ગુણી તો અભેદ જ છે, સાકરમાં મીઠાશ અને સાકર બન્ને એક જ છે. પણ મીઠાશ તે સાકર એવો ભેદ પાડીને સાકર બતાવવી છે. એમ ગુણ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ તે આત્માથી અભેદ છે, પણ જે સમજતો નથી તેને બતાવે છે કે, ભાઈ! જાણનાર તે આત્મા. જે જાણવાની ક્રિયા થાય છે ને તે આત્મા, શ્રદ્ધા કરે છે તે આત્મા, દેખે છે તે આત્મા, ઠરે છે તે આત્મા. પણ અભેદ આત્મામાં લઈ જવો છે. આવા ભેદ પાડીને અભેદને બતાવવો એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. તેથી આચાર્યોએ વ્યવહારનો ઉપદેશ આપ્યો છે. સમજાય છે કાંઈ? બહુ ખુલાસો કરે છે. વ્યવહારનું પ્રયોજન તો ભેદ પાડીને બતાવવું એટલું છે. એમ નથી કહ્યું કે, તું પહેલા વ્યવહાર કર તો પછી તને નિશ્ચય થશે એમ વ્યવહારનો ઉપદેશ આપવો છે, એમ વાત નથી. સમજાય છે કાંઈ?

‘સહજ પરમાનંદ દશાને પ્રાપ્ત થઈ...’ હવે શું થયું? જુઓ! ‘તે આત્માને નિજ સ્વરૂપ વડે અંગીકાર કરે છે.’ જે અનાદિથી પુણ્ય-પાપના રાગ સહિત, શરીર સહિત આત્માને માન્યતામાં અંગીકાર કર્યો હતો, તે પોતાનું નિજ સ્વરૂપ ત્રણ ભેદ કરીને અભેદ ઉપર દૃષ્ટિ કરી તો ‘આત્માને નિજ સ્વરૂપ વડે અંગીકાર કરે છે.’ જુઓ! અંતર શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ નિર્વિકલ્પ પરમાનંદ વીતરાગ સમરસી પ્રભુ, તેને ‘સ્વરૂપ વડે અંગીકાર કરે છે.’ રાગ વડે નહિ, ભેદ વડે નહિ, નિમિત્ત વડે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? ભાષા તો બહુ સાદી છે, હોં! ભાવ ઊંચા છે પણ ભાષા કોઈ એવી નથી, સાદી છે, આ હિન્દી પણ સાદી છે. અમારી હિન્દી તમારી જેવી નથી. સમજાય છે કાંઈ? ‘શોભાલાલજી’! પણ કાંઈ દરકાર જ નથી.

આત્મા શું ચીજ છે. એમ ને એમ આંધળા દોડે જાય છે. જિંદગી પૂરી કરીને જાય પાછા ચોરાશીના અવતારમાં.

પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ પરમાત્મા, જ્યાં મોટા સૌધર્મ અને ઇશાન ઇન્દ્રની ઉપસ્થિતિમાં ભગવાનની વાણીમાં આવ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહારનો ઉપદેશ કેમ આપ્યો? એકલા અભેદને અનાદિથી સમજતો નથી તેથી તેને ભેદ પાડીને બતાવવું તેટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે, પણ બતાવવો છે અભેદ. સમજાય છે કાંઈ? આ વ્યવહારના ઝઘડા છે. કહો! ‘ધર્મચંદ્રજી’! શું છે? વ્યવહાર વચ્ચે આવ્યો કે નહિ? વ્યવહાર વિના નિશ્ચય થાય છે? વ્યવહાર વિના નિશ્ચય થાય? ... બહુ આકરી વાત છે. અહીંયા તો સાથે સાથેની વાત પણ નથી.

અહીં તો વસ્તુ જે અખંડ આનંદ સ્વરૂપ છે, એક સ્વરૂપ છે એ અભેદનું જેને લક્ષ નથી તેને ભેદ પાડીને બતાવ્યું, બસ! એટલી વાત છે. ભેદ છે અને અભેદ છે એમ અહીંયા વાત નથી. ભેદથી બતાવીને એને અભેદ બતાવ્યો. અભેદ ઉપર દષ્ટિ ગઈ તો તેને આત્મજ્ઞાન થયું, ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શન થયું. બસ! એટલી વાત છે. માણસને એક તો ફુરસદ ન મળે. ફુરસદ હોય તો ઉંધે રસ્તે દોરાઈ ગયા. વાસ્તવિક તત્ત્વ શું છે (તેની ખબર ન પડી). પરમેશ્વર વીતરાગ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર તીર્થંકરદેવે કેવળજ્ઞાનમાં કેવો આત્મા જોયો, કેવો છે, કેવો કલ્હો? શું વિધિ છે? અને શું વિધિ બતાવે છે? તે સમજ્યો નહિ.

અહીં તો કહે છે કે, જ્યારે અજ્ઞાનીને એમ કહ્યું... આહાહા...! આટલા શબ્દો? અહીં તો ભાઈ! આત્મા શબ્દથી જ વાત ઉપાડી છે. વસ્તુ જ ઇ કહેવી છે ને! ‘લાખ વાતની વાત નિશ્ચય ઉર આણો.’ ‘છ ઢાળા’ માં આવે છે. ‘દૌલતરામજી’ ની ‘છ ઢાળા’ છે ને? ‘છ ઢાળા’ છે. ‘લાખ વાતની વાત નિશ્ચય ઉર આણો’. ભેદ કરીને બતાવ્યું પણ નિશ્ચય લક્ષમાં લેવો. ભગવાન આત્મા એકસ્વરૂપ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણનું લક્ષ કરીને અહીંયા લક્ષ કર્યું તો ભેદનું લક્ષ છૂટી ગયું. ભેદનું લક્ષ છૂટી ગયું, વ્યવહારનું લક્ષ છૂટી ગયું ત્યારે નિજનું લક્ષ થયું. ભેદનું લક્ષ હતું તો અભેદ થયો એમ પણ રહ્યું નહિ. સમજાય છે કાંઈ? ‘રાજમલજી’! ભેદનું લક્ષ થયું માટે અભેદ થયો એમ પણ નહિ. ભેદના લક્ષે અભેદનું લક્ષ કર્યું. જ્ઞાન આત્મા એમ ભેદનું લક્ષ છૂટી ગયું ત્યારે એકલો અભેદ દષ્ટિમાં આવ્યો. પહેલા ભેદ લક્ષમાં લીધો માટે અભેદનું લક્ષ થયું એમ નથી. ભેદનું લક્ષ સમજાવવા માટે આવે છે કે, આ જ્ઞાન. એટલું. એ લક્ષ છોડીને અભેદમાં જાય છે ત્યારે આત્માનો અનુભવ સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન એને થાય છે, જે ધર્મની પહેલી સીઢી છે. સમજાય છે કાંઈ? આહા...!

આ જુવાનિયા સંસારના અભ્યાસ માટે જુઓને! કેટલાક માથા ફોડે છે ને? કેટલા માથા ફોડે છે બી.એ. અને એલ.એલ.બી. માટે. ધૂળમાં પણ કાંઈ નથી. એય...! ‘શાંતિભાઈ’! અજ્ઞાન માટે આટલા માથા ફોડે છે ને! આત્મા માટે કંઈ કરે કે નહિ મહેનત? એમ કહેવું છે.

૫૦૦-૧૦૦૦ પગાર માટે તો બિચારા મરી જાય. મહિને માસિક એક પાંચસો મળે, હજાર મળે એને માટે ભણ્યાભણ, ભણ્યાભણ કરે. ઊંઘ આવે તો માથે ચોટલી બાંધે. આવું ભણતર પાપનું અને ફળમાં પાપ અને ભણ્યા પછી પણ પૈસા મળે એ પૂર્વના પુણ્ય હોય તો મળે, કાંઈ ભણવાથી મળતા નથી. ભણ્યા વિના પણ મળે છે. ભણ્યા વિનાના ઠોઠ નિશાળિયા અત્યારે લોટિયા વોરા મહિને પાંચ-પાંચ લાખની પેદાશ કરે છે. એમાં ધૂળમાં શું છે? સમજાય છે કાંઈ? એય...! અહીં કહે છે, સંસારના ભણતર માટે આટલો પ્રયત્ન કરે છે તો જરી આત્મા માટે અનંત કાળનું પરિભ્રમણ ટાળવું છે, ચોરાશીના અવતારના દુઃખનો અભાવ કરવો છે, સુખની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેનો ઉપાય તો એણે બરાબર સમજવો જોઈએ. સમજાણું?

બહુ ટુંકામાં અર્થ પણ 'ટોડરમલ્લજી'નો છે ને આ. ગાથા 'અમૃતચંદ્રાર્યા'ની અને અર્થ 'ટોડરમલ્લજી'ના. 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'ના કરનારા થયા છે ને? સાંભળ્યું છે? 'ટોડરમલ્લજી' 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'ના કરનારા. અત્યારે 'જયપુર'માં પાંચ લાખનો હોલ થયો છે. 'ટોડરમલ્લ સ્મૃતિ હોલ'. 'જયપુર'માં 'પુનમચંદ ગોદિકા' ગૃહસ્થ છે ને? એણે બનાવ્યો છે. અમે જવાના છીએ. ફાગણ સુદ બીજનું ઉદ્ઘાટન છે. પાંચ લાખનો એક હોલ. 'ટોડરમલ્લ સ્મૃતિ હોલ' એક ગૃહસ્થે બનાવ્યો છે. 'મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક'ના કર્તા 'ટોડરમલ્લ' બહુ ઊંશિયાર, બહુ ઊંશિયાર. એમણે આ અર્થ કર્યા છે એમ કહેવું છે. આ અર્થ. પહેલા તો ગુજરાતીમાં લેતા હતા. ભાઈએ કહ્યું કે, થોડું હિન્દી લ્યો, થોડું હોં! એમ બોલ્યા. થોડું હિન્દીમાં લ્યો. ભાઈએ તો એમ કહ્યું હતું કે થોડું હિન્દીમાં લ્યો. મેં કીધું, થોડું શું? આખું હિન્દીમાં લીધું. સમજાય છે કાંઈ? આ હિન્દી છે 'ટોડરમલ્લજી'નું તેમાંથી ગુજરાતી બનાવ્યું છે. શું કહે છે? જુઓ!

'તે આત્માને નિજ સ્વરૂપ વડે અંગીકાર કરે છે.' જુઓ! અજ્ઞાનીને આત્મા ભેદથી સમજાવ્યા પછી ભેદનું લક્ષ છોડી અંતર સ્વરૂપમાં આત્માના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને અંગીકાર કરે છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને અંગીકાર કરે છે. એનો આશ્રય કરીને, અનુભવ કરે છે. તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. સાથે સ્વરૂપાચરણ પણ પ્રગટ થાય છે. સાથે અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ પણ (આવે છે). આત્માના ભાનમાં સમ્યગ્દર્શનમાં આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ પણ સાથે આવે છે.

'આ રીતે આ સદ્ભૂત વ્યવહારનયનું ઉદાહરણ આપ્યું.' સદ્ભૂત વ્યવહારનય સમજ્યા? અંદર જ્ઞાન, દર્શન છે ને? ભેદ પડ્યો એટલે વ્યવહાર. બાકી છે એમાં. જ્ઞાન, દર્શન, શાંતિ એમાં છે તેનું નામ સદ્ભૂત પણ ભેદ પાડીને બતાવ્યું માટે વ્યવહાર. સદ્ભૂત વ્યવહારનું દષ્ટાંત આપીને પહેલા સમજાવ્યું.

મુમુક્ષુ :- સત્યાર્થ કહેવાય?

ઉત્તર :- સત્યાર્થ ન કહેવાય. વ્યવહાર અસત્યાર્થ છે. સદ્ભૂત છે ને? સત્યાર્થ કહેવાય કે નહિ? એમ કહે છે. વ્યવહાર, એમાં છે પણ વ્યવહાર ભેદ છે માટે અસત્યાર્થ છે. સમજાણું

કાંઈ? સદ્ભૂત વ્યવહાર પણ અસત્યાર્થ, અસદ્ભૂત વ્યવહાર પણ અસત્યાર્થ. બધા ઉપચરિત, અનુપચરિત ભેદ બધા અસત્યાર્થ. ભેદ ક્યાં અંદરમાં ભેદ છે? સમજાય છે કાંઈ?

જુઓ! આ સુખડની લાકડી છે, સુખડની. એમાં સુગંધ, સુંવાળીના ભેદ છે એમાં? સુગંધ અને સુંવાળીના ભેદ છે? એ તો અખંડ છે. ભેદ કરીને બતાવવું તે ભેદ અસત્યાર્થ છે. વસ્તુ અભેદ સત્યાર્થ છે. એમ આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એકસાથે છે પણ ભેદ પાડીને બતાવવું કે જ્ઞાન તે આત્મા. એવો ભેદ કરવો તે અસત્યાર્થ છે. સમજાય છે કાંઈ? એક દૃષ્ટાંત આપ્યું.

‘હવે અસદ્ભૂત વ્યવહારનયનું ઉદાહરણ કહીએ છીએ.’ હવે બીજો. પહેલા સદ્ભૂતનું નજીકનું કહ્યું. હવે અસદ્ભૂતનું દૃષ્ટાંત આપીને આત્માને સમજાવે છે. ‘જેમ માટીનો ઘડો...’ પેલો સ્વસ્તિનો બ્રાહ્મણનો દૃષ્ટાંત આપ્યો હતો. મ્હેસ્થ અને બ્રાહ્મણ. સદ્ભૂત વ્યવહારનય (માટે). આમાં ઘીના ઘડાનું દૃષ્ટાંત છે. ‘જેમ માટીનો ઘડો ઘીથી સંયુક્ત છે...’ માટીનો ઘડો ઘી સહિત છે. એમાં ઘી ભરેલું છે. ‘તેને વ્યવહારે ઘીનો ઘડો કહીએ છીએ.’ છે તો માટીનો પણ ઘીના સંબંધથી ઘડાને ઘીનો ઘડો કહીએ છીએ. ઘીનો છે નહિ, પણ ઘીનો સંબંધ છે તેથી ઘીનો ઘડો કહીએ.

‘અહીં કોઈ પુરુષ જન્મથી ઘીનો ઘડો જાણે છે.’ પહેલેથી ઘીનો ઘડો જાણે છે. કોઈ દિ’ ખાલી કોરો ઘડો જોયો નથી. ઘીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો. ઘરમાં હોય છે ને ઘીનો ઘડો? ઘીની બરણી, ઘીની બરણી. ‘જો કોઈ તેને ઘીનો ઘડો કહીને સમજાવે તો સમજે...’ એને ઘીનો જ ઘડો દેખાય. ઘીથી ખાલી તો કદી જોયો નથી. ખાલી ઘડો ઘડો કહે તો સમજે નહિ. ખાલી ઘડો કહે તો વળી કોઈ કુંભારનો ઘડો સમજી જાય. આ ઘીનો ઘડો કહીને માટીનો ઘડો સમજાવવો છે. ‘ઘીનો ઘડો કહીને સમજાવે તો સમજે...’ ભાઈ! ઘીનો ઘડો ઘીમયી નથી, માટીમયી છે. ઘીનો ઘડો, ઘીના સંયોગથી, ઘીના સંપર્કથી, ઘીના રહેવાના સંયોગથી ઘડાને ઘીનો કહ્યો પણ ઘીનો ઘડો ઘીનો ઘડો નથી, માટીનો છે એમ સમજાવવું છે.

‘માટીનો ઘડો કહે બીજા કોઈ કોરા ઘડાનું નામ સમજે છે.’ જુઓ! સમજ્યા? કોઈ એકલા માટીનો કહે તો કોરો ઘડો સમજી લે. ‘નિશ્ચયથી વિચારીએ તો ઘડો છે તે માટીનો જ છે,...’ ઘડો તો માટીનો છે, ઘીનો છે? ઘીનો ઘડો કદી બન્યો છે? ઘીનો ઘડો કદી બન્યો છે? ‘પરંતુ તેને સમજાવવા માટે ઘીનો ઘડો એવા નામ વડે કહીએ છીએ.’ કેમકે એણે ઘીથી ખાલી કોરો ઘડો કદી જોયો નહોતો. તેથી તેને સમજાવવા માટે ઘીનો ઘડો કહીને માટીનો ઘડો સમજાવવો છે. ‘એવા નામ વડે કહીએ છીએ.’

‘તેમ...’ એ દૃષ્ટાંત (કહ્યો). (હવે) સિદ્ધાંત. ‘તેમ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા...’ ભગવાન આત્મા તો ચૈતન્ય જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે, ચૈતન્ય સ્વભાવ આત્મા, ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા. જેમ પેલો માટીનો ઘડો છે તેમ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા. ‘કર્મજનિત પર્યાયથી...’

જેમ પેલો માટીનો ઘડો ઘીના સંયોગથી હતો તેમ અનાદિ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા કર્મના નિમિત્તથી ‘પર્યાયથી સંયુક્ત છે...’ કર્મના સંયોગ સહિત છે. ‘તેને વ્યવહારથી દેવ, મનુષ્ય ઇત્યાદિ નામથી કહીએ છીએ.’ કર્મના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલા દેવ, મનુષ્યપણું. દેવ-આત્મા, મનુષ્ય-આત્મા, તિર્યચ-આત્મા એમ કહેવું. ઘીનો ઘડો કહેવો એમ આત્માને દેવ-આત્મા, મનુષ્ય-આત્મા એવા કર્મજનિત પર્યાયથી તેને બતાવવો. તેમ તેને અસદ્ભૂત વ્યવહારનય બતાવે છે. સમજાય છે કાંઈ? ભાઈ! આ તો સાદી ભાષા છે, આ કાંઈ બહુ ઝીણી નથી.

અનાદિ આત્મા કર્મજનિત પર્યાય, કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી દેવ, મનુષ્ય આદિ ગતિ છે ને? તેનાથી સંયુક્ત છે, સહિત છે. ‘તેને વ્યવહારથી દેવ, મનુષ્ય ઇત્યાદિ નામથી કહીએ છીએ.’ ભાઈ! આ ગાયનો આત્મા, એમ કહે છે ને? મનુષ્યનો આત્મા. મનુષ્ય, ગાયનો આત્મા નથી. આત્મા તો આત્માનો છે. ઘીનો ઘડો નથી, ઘડો તો માટીનો છે પણ ઘીના સંબંધથી ઘડો બતાવવો છે. જુઓ! આ ઘડો. એમ આ ગાયનો આત્મા, જુઓ! આ ભેંસનો આત્મા, જુઓ! આ અશ્વનો આત્મા. અશ્વ અને ભેંસ તો પુદ્ગલ છે, એનો આત્મા છે? આત્મા તો ભિન્ન છે. પણ એણે ભિન્ન કદી જોયો નથી તો એને સંયોગ કર્મજનિત પર્યાયથી બતાવે છે. ભાઈ! દેવ તે આત્મા, મનુષ્ય તે આત્મા, આ સ્ત્રીનો આત્મા, આ પુરુષનો આત્મા એમ કર્મજનિત પર્યાય બતાવીને કહીએ છીએ.

‘અહીં અજ્ઞાની અનાદિથી તે આત્માને દેવ, મનુષ્ય ઇત્યાદિ સ્વરૂપ જ જાણે છે.’ અનાદિથી એમ જ જાણે છે, લ્યો! આત્મા એટલે આ દેવ, આ મનુષ્ય આત્મા. દેવ, મનુષ્ય તો જડ માટી છે. આત્મા તો ભિન્ન છે. આ તો માટી છે, ધૂળ છે. સાચી વાત હશે? માંસ ને હાડકાનું પૂતળું છે આ તો. અંદર ભગવાન આત્મા તો અરૂપી આનંદકંઠ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, ભિન્ન છે પણ કદી ભિન્ન જોયો નથી. સંયોગથી જોવે છે એટલે સંયોગથી સમજાવ્યો કે જો ભાઈ! દેવ તે આત્મા. આત્મા પાછો દેવ નથી, હોં! દેવ એ આત્મા. દેવ આત્મા નહિ, મનુષ્ય એ આત્મા પણ આત્મા મનુષ્ય નથી. ઘીનો ઘડો કહ્યું. ઘડો ઘીનો નથી, ઘડો તો માટીનો છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘નિશ્ચયથી વિચારીએ તો આત્મા છે તે...’ જુઓ! ‘આત્માને દેવ, મનુષ્ય ઇત્યાદિ સ્વરૂપ જ જાણે છે. જો કોઈ એને દેવ, મનુષ્ય વગેરે નામથી સંબોધીને સમજાવે તો સમજે અને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું નામ કહે...’ પેલો કોરો ઘડો કીધો ને? કોરો ઘડો. ‘ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું નામ કહે...’ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા એ તો પરમેશ્વર થયા, કોઈ ઈશ્વર હશે, કોઈ પરમેશ્વર હશે. આ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા છે એમ એ ન સમજે. ‘ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માનું નામ કહે તો બીજા કોઈ પરમબ્રહ્મ પરમેશ્વરનું નામ સમજે.’ અને સીધો આત્મા સમજે નહિ. ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા ન સમજે કે હું ચૈતન્યસ્વરૂપ એમ ન સમજે. દેવ તે આત્મા, માણસ તે આત્મા, પર્યાપ્ત તે આત્મા એમ કહ્યું. સમજાય છે કાંઈ?

‘નિશ્ચયથી વિચારીએ તો આત્મા છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છે.’ જેમ નિશ્ચયથી વિચારીએ તો ઘડો તો માટીનો છે. ઘીના સંયોગથી માટીનો ઘડો બતાવ્યો છે. કારણ કે એકલો ઘડો નથી સમજતો માટે. એમ દેવ, મનુષ્ય આદિ પર્યાય બતાવી કે આ આત્મા. લક્ષ તારું આત્મા ઉપર જાવું જોઈએ. દેવ, મનુષ્યથી હટવું જોઈએ. દેવ, મનુષ્ય કહે તો એ સમજી જાય પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જો કહે તો એ સમજી શકે નહિ. કોઈ પરમબ્રહ્મ આત્માને સમજી લે. ‘નિશ્ચયથી વિચારીએ તો આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છે.’ જુઓ! ભગવાન આત્મા તો ચૈતન્ય જ્ઞાન, દર્શનનો સૂર્ય છે. આહાહા...! આત્મા એટલે જ્ઞાન. જ્ઞાન, દર્શનના સૂર્યસ્વરૂપ છે. રાગ, શરીર, કર્મ સ્વરૂપ આત્મા છે જ નહિ. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

આબાળગોપાળ-બાળકથી માંડી વૃદ્ધ, પશુથી માંડી સ્વર્ગ, બધા અંતર આત્મા જે છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છે. જાણન-દેખન સ્વભાવ સ્વરૂપ આત્મા છે. રાગ, શરીર, કર્મ સ્વરૂપ આત્મા છે જ નહિ. પણ એમ સીધું ન સમજે એને દેવ, મનુષ્ય કહીને બતાવ્યો. દેવ, મનુષ્યનું લક્ષ છોડીને આત્માનું લક્ષ કરવું. સમજાય છે કાંઈ? ‘પરંતુ એને સમજાવવા માટે આચાર્ય ગતિ, જાતિના ભેદ વડે જીવનું નિરૂપણ કરે છે.’ જુઓ! આ ચાર ગતિના નારકીનો જીવ, મનુષ્યનો જીવ, દેવનો જીવ, પશુનો જીવ. જાતિ. પંચેન્દ્રિય જાતિ, ચઉંદ્રિય જાતિ. ચાર જાતિ બતાવે છે ને? એવા ‘ભેદ વડે જીવનું નિરૂપણ કરે છે.’

‘આ રીતે અજ્ઞાની જીવોને જ્ઞાન ઉપજાવવા માટે...’ બસ! આટલો ભેદ છે. એના આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય તે માટે અંતર ગુણભેદ કરીને બતાવ્યું અને કર્મજનિત પર્યાયના ભેદ કરીને આત્માને બતાવ્યો. બસ! એટલું જ છે. ‘માટે આચાર્ય વ્યવહારનો ઉપદેશ કરે છે.’ આ એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો. મહારાજ! તમે નિશ્ચયને સત્ય કહો છો અને વ્યવહારને જૂઠી કહો છો તો વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવાનું કારણ શું? એવો શિષ્યનો પ્રશ્ન હતો. તેના ઉત્તરમાં બે દષ્ટાંત આપીને સિદ્ધ કર્યું. સ્વસ્તિ કહે છે તો સ્વસ્તિનો અર્થ પેલો મ્લેચ્છ સમજતો નથી તો તારું ભલુ થાઓ, તારું ભલુ થાઓ એમ કહ્યું. એમ આત્મા એકલા અભેદને સમજતો નથી તેને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને પ્રાપ્ત હોય તે આત્મા, એમ ભેદ કરીને બતાવવું એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. અને બીજું, કર્મજનિત પર્યાયરહિત એકલો આત્મા એણે કદી જોયો નથી તો કર્મજનિત પર્યાયનું લક્ષ કરીને બતાવ્યું કે આ રાગ તે આત્મા, દ્વેષ આત્મા. આત્મા, હોં! રાગવાળો આત્મા, દ્વેષવાળો આત્મા, દેવ આત્મા. આત્મા રાગવાળો નથી, દ્વેષવાળો નથી એમ સમજાવવું છે. સમજાય છે કાંઈ? આ કૂરતા નથી કરતા? કૂર આત્મા એમ કહે છે ને? કૂરતા તો વિકાર છે. એ વિકાર આત્મા નથી. પાછળ આત્મા છે તેને સમજાવવો છે. પછી કૂરતાનું લક્ષ છોડીને આત્માનું લક્ષ કરાવવા બતાવ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? ભાઈ! ‘માંગીરામજી’! અરે..અરે..! આવી વાતું છે.

હવે બીજો બોલ, એક બોલનો ઉત્તર કહ્યો. છઠ્ઠી ગાથા કહેતા પહેલા બે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા

હતા. મહારાજ! આપ નિશ્ચયને સત્યાર્થ કહો છો, વ્યવહારને અસત્યાર્થ કહો છો. તો વ્યવહાર અસત્યાર્થ કહેવાની જરૂર શું છે? અને જે વ્યવહારને જાણે છે, અમે વ્યવહાર કહીએ છીએ પણ એને જ નિશ્ચય જાણે તો તે ઉપદેશને લાયક નથી. એકનો ઉત્તર આપ્યો કે જો ભાઈ! અજ્ઞાની આત્માને ભેદ કરીને સમજાવવું અને સંયોગજનિત પર્યાયથી સમજાવવો એટલું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે. સમજાવવો તો છે ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન. એકલા ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને કદી ઓળખ્યો નથી તો ભેદનું લક્ષ કરાવીને અભેદમાં લઈ જાય છે. એટલું પ્રયોજન છે.

હવે કહે છે, અમે જ્યારે એને વ્યવહારથી સમજાવીએ છીએ ‘માત્ર વ્યવહાર...’ ‘एवं अवैति’ પણ એ એકલા વ્યવહારને જ જાણે છે. જુઓ! હવે અહીંયા લીધું. વ્યવહારથી સમજાવ્યું એમ કહ્યું પણ વ્યવહારથી અમે કહીએ છીએ પણ સાંભળનાર વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લે કે જુઓ! તમે કહ્યું હતું કે નહિ? ઘીનો ઘડો કહ્યો હતો. ઘીનો ઘડો છે કે નહિ? ઘીનો ઘડો છે જ નહિ. તમે કહ્યું હતું કે નહિ? ગતિ જીવ, આ જીવ.. પણ અમે ગતિ આદિ જીવ કહ્યું તે ગતિથી ઉઠાવીને જીવની દૃષ્ટિ કરાવવા કહ્યું હતું. ગતિમાં રાખવા માટે કહ્યું નહોતું.

‘માત્ર વ્યવહાર...’ ‘एवं अवैति’ ‘अवैति’ એટલે શ્રદ્ધે છે, જાણે છે. અમારો તો કહેવાનો આશય અભેદ નિશ્ચયનો છે. વ્યવહાર બતાવીને બતાવવો છે નિશ્ચય, પણ સાંભળનાર વ્યવહારને જ યથાર્થ માની લે, વ્યવહાર બતાવ્યો તેને જ યથાર્થ માની લે. ગતિ તે જીવ, જાતિ તે જીવ, ભેદ તે જીવ, ભેદ તે અખંડ જીવ એમ વ્યવહારને જ (નિશ્ચય) માની લે. ‘માત્ર વ્યવહાર...’ ગાથામાં બહુ અલૌકિક વાત છે. વ્યવહાર કહેવાનો હેતુ બતાવ્યો એ વ્યવહાર કહેવાથી શિષ્ય વ્યવહારને પકડી લે અને વ્યવહાર છોડીને નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં ન જાય તો આવા વ્યવહારને માનનારાને ઉપદેશ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે અમારે તો સમજાવવો છે નિશ્ચય, પણ જ્યાં વ્યવહાર આવ્યો તો વ્યવહારને પકડી લીધો કે જુઓ! આવ્યું કે નહિ? આવ્યો કે નહિ? ‘ધર્મચંદ્રજી’! ભારે વાત, ભાઈ! માણસ, દેવ કહ્યો નહોતો? માણસનો જીવ નહોતો કહ્યો? સ્ત્રીનો જીવ, પુરુષનો જીવ, આદમીનો જીવ, બૈરાનો જીવ. પણ બૈરા-આદમીનો જીવ તો જીવનો છે. બૈરા-આદમીનો ક્યાં જીવ છે? એ તો તને સમજાવ્યું. એને પકડી લીધું. વ્યવહારથી સમજાવ્યું અને જ્યાં વ્યવહાર સાંભળ્યો અને વ્યવહારને જ પરમાર્થ માની લીધો તે સાંભળવાને લાયક નથી. અમારે નિશ્ચય બતાવવો છે તો વ્યવહારને જ પકડી લીધો તો નિશ્ચય સમજવાને લાયક જ નથી.

‘માત્ર વ્યવહાર...’ ‘एवं अवैति’ ‘अवैति’ એટલે જાણે છે. ‘देशना नास्ति’. ‘જે જીવ કેવળ વ્યવહારની જ શ્રદ્ધા કરે છે...’ કેવળ વ્યવહાર એટલે? વ્યવહારનું જ્ઞાન રાખે પછી નિશ્ચય બાજુ જાય એ બરાબર છે પણ ‘કેવળ વ્યવહારની જ શ્રદ્ધા કરે છે...’ ‘अवैति’ નો અર્થ ઈ, શ્રદ્ધાન, જાણવું. ‘જીવ કેવળ વ્યવહારની જ શ્રદ્ધા કરે છે તેને માટે ઉપદેશ

નથી.' જુઓ! કેટલા ન્યાય આપે છે! આહાહા...! ભાઈ! શું કહીએ? વ્યવહાર અસત્યાર્થ છે, જૂઠો છે. વાસ્તવિક તત્ત્વ વ્યવહાર કહેતો નથી પણ ભેદ કરીને બતાવવામાં છે પણ જ્યાં વાણીમાં આવ્યું એને જ પકડીને કહે કે, તમે પણ વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય છે એમ કહેતા હતા. વ્યવહારથી નિશ્ચય કહેતા હતા. તો પહેલા વ્યવહાર પકડી લીધો. અમારા ઉપદેશ કહેવાનું જે ફળ થવું જોયતું હતું તે થયું નહિ, તું સાંભળવાને લાયક નથી. વ્યવહારને જ માને છે તે નિશ્ચય સાંભળવાને લાયક નથી, એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? પાઠ છે, ડોં! મૂળ પાઠ છે. જુઓ!

अबुधस्य बोधनार्थं मुनीश्वरा देशयन्त्यभूतार्थम्।

व्यवहारमेव केवलमवैति यस्तस्य देशना नास्ति।।६।।

ભેદ અને સંયોગથી આત્માને બતાવવા માટે વ્યવહાર આવે છે. બતાવવા માટે, ડોં! એ વસ્તુને સમજાવવા માટે. પણ વ્યવહારને જ પકડી લે, જુઓ! આવ્યો કે નહિ? એમ વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લે અને વ્યવહારથી થાય છે એમ માની લે તો એ સાંભળવાને લાયક નથી. અમારો જે કહેવાનો આશય છે તે સમજવાને લાયક થયો નથી. વ્યવહારથી અમારે નિશ્ચય સમજાવવો છે, એ આશય હતો. ત્યાં વ્યવહારને પકડી લીધો તો સાંભળવાને લાયક નથી. ના પાડે છે, તું સાંભળવાને લાયક નથી. સમજાય છે કાંઈ? 'તેને માટે ઉપદેશ નથી.'

ભાવાર્થ :- 'નિશ્ચયનયની શ્રદ્ધા વિના કેવળ વ્યવહાર માર્ગમાં જ જે પ્રવર્તે છે...' જુઓ! ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા, એની સમ્યગ્દર્શન-શ્રદ્ધા વિના 'કેવળ વ્યવહાર માર્ગમાં જ જે પ્રવર્તે છે...' એકલા પુણ્ય, દયા, દાન, વ્રત, વિકલ્પ આદિમાં પ્રવર્તે 'તે મિથ્યાદષ્ટિને ઉપદેશ કરવો નિષ્ફળ છે.' કારણ કે વ્યવહારને જ બધું માને છે. આહાહા...! બહુ ગાથા સરસ! જુઓને! આ ચરણાનુયોગનો અધિકાર છે. શ્રાવકનો અધિકાર કહેતા પહેલા શરૂઆતમાં આ વાત ઉપાડી. શ્રાવક થયા પહેલા એને સમ્યગ્દર્શન હોવું જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન વિના શ્રાવક થઈ શકે નહિ. એ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપની અંતર અનુભવદષ્ટિ કરવાથી થાય છે. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહારનું લક્ષ છોડીને ચૈતન્યસ્વરૂપમાં એકાગ્ર થવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. એમ નહિ માનતા 'કેવળ વ્યવહાર માર્ગમાં જ જે પ્રવર્તે છે તે મિથ્યાદષ્ટિને ઉપદેશ કરવો નિષ્ફળ છે.'

'આગળ કેવળ વ્યવહારનયનું શ્રદ્ધાન થવાનું કારણ બતાવે છે :-' કેમ વ્યવહારને માની લે છે? એકલા વ્યવહારને કેમ માની લે છે? અમે વ્યવહારની જ્યાં વાત કરી, મીંદડીને સિંહ બતાવ્યો, બિલ્લી.. બિલ્લી. સિંહ આવો હોય છે, આવો કૂર, આવો પંજો હોય, તો બિલાડીને જ સિંહ માની લીધો. એમ વ્યવહારથી નિશ્ચય બતાવ્યો તો વ્યવહારને જ માની લીધો. એવો જીવ સાચા ઉપદેશને લાયક નથી. એ ગાથા કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)